

LA MUIXERANGA: ORIGEN I EVOLUCIÓ DE LES MÚSIQUES RITUALS

Andrés Felici Castell
Universitat de València
andres.felici@uv.es

«La Muixeranga, por su armonía musical, sus notas agudas y de larga duración era la más exigente para el dulzainero, además de que había que tocarla con mucho gusto y en el momento preciso (si no el maestro con el garrote te amenazaba). Había que tocar la nota precisa en el momento preciso, cuando el “Angelet” desde arriba saluda».

JOAN BLASCO¹

La Muixeranga és una dansa, formada per un considerable grup de persones, que realitza un conjunt de quadres plàstics amb intencionalitat representativa. Antigament es composava de dos parts ben diferenciades, un «baile antiguo de farsa», de to burlesc, el qual «suele concluir con una gran pirámide de hombres, de dos, tres ó cuatro pisos ó cuerpos, terminando la cúspide un muchacho que agita en el aire un hacha de viento ó tea».² Aquestes dos parts tenien dues melodies diferenciades. Una a un tempo *andante* per al ball i altra *moderato* per a les torres.

¹ Joan Blasco Ribera: «Records d'un dolçainer», *Programa de Festes de la Mare de Déu*, Algemesí, Barri de la Capella, 1999, p. 19.

² José Inzenga: *Cantos Populares de España*. Valencia, Madrid, Antonio Moreno, 1887, p. 63.

La dansa era molt popular i estava present a nombroses localitats del nostre territori. Per exemple, José Inzenga en 1887 parla de la *Danza de las Torres*, donant-li un origen musulmà, indicant que «es conocido en todos los pueblos de la provincia» i assenyalant com aquests grups havien aplegat a actuar en Lleida o París.³ En 1900 el Baró d'Alcahalí apunta que «aun se baila hoy en algunos pueblos de la provincia de Alicante y Valencia».⁴ A la Ribera del Xúquer tenim constància de l'existència d'aquesta dansa en localitats com Alzira, Polinyà o Sueca fins el primer quart del segle xx,⁵ i per exemple en Carcaixent encara va actuar en 1930.⁶ Per tant, només podem afirmar amb seguretat que després de la Guerra Civil, l'únic poble on encara es feien muixerangues era Algemesí, sense que tampoc puguem constatar que fora l'origen de totes les altres, doncs la primera notícia segura que tenim de la seua existència, a dia de hui, és de 1839.⁷

Els dos grups muixerangers que existeixen hui en dia a Algemesí, la Muixeranga d'Algemesí (1973) i la Nova Muixeranga (1997), tenen un variat repertori coreogràfic, amb moltes construccions tradicionals i altres que s'han anat afegint amb el pas dels anys. Totes aquestes figures es realitzen amb l'acompanyament musical de la dolçaina i el tabal, amb tres possibles melodies: el *Florete* –amb la variant de l'*Aranya*–, per al ball i algunes figures mòbils; l'*Enterro*, per a la figura que rep aquest nom; i la de les pujades i figures o dansa plàstica, coneguda pròpiament com a *Muixeranga*, que és la que s'utilitza per a la majoria de construccions.

Per poder estudiar l'origen i evolució d'aquestes músiques, en primer lloc haurem de conèixer diferents fonts, com per exemple els reculls de partitures, els enregistraments sonors i els dolçainers que les interpretaren al llarg del temps.

RECULLS DE PARTITURES I ENREGISTRAMENTS SONORS

Coneguem un considerable nombre de reculls de partitures de la Muixeranga, des de l'últim terç del segle xix fins a l'actualitat. Els més antics hem de tindre en compte que transcriviren les músiques d'un ball que encara es realitzava en moltes

³ *Ibíd.*, pp. 9 i 63.

⁴ José Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico. Obra premiada en los Juegos Florales de «Lo Rat Penat» en el año 1900*, Valencia, Doménech, 1903, p. 169.

⁵ Enric Olivares Torres i Oretó Trescolí Bordes: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2018, p. 65.

⁶ Enric Sorribes: «La Muixeranga de Carcaixent», *Levante-EMV*, 2020, en línia: <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2020/01/24/muixeranga-carcaixent/1969352.html?fbclid=IwAR2bYgNGEqH66A8qSLd_dZTydK78QTRNgzMui8dxKZARdug9FxlHhkYdAT4> (consulta: 24/1/2020).

⁷ AMALG, *Comptes de lo rebut i pagat per la festa de Nostra Sra. de la Salut*, 1830-1870, Caixa 543, núm. 5.

localitats, i per tant no sempre tenim la seguretat que eixes melodies foren les que s'interpretaven a Algemesí.

El més antic data de 1873 i va ser realitzat per Eduardo Ximénez Cos (1824-1900),⁸ titulat *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia*, el qual va ser guardonat a l'Exposició Universal de Viena.⁹ Aquest no va ser publicat però es conserva a la Biblioteca Nacional de Madrid (sig. M-1020). En ell no es recull cap música baix el títol de la Muixeranga, però sí que hi trobem la tonada del que hui en dia s'interpreta a Algemesí per a realitzar el *Florete* o ball.

A continuació destaca un voluminós recopilatori musical: *Cantos Populares de España*, en concret el volum referent a la província de València, publicat en 1887 pel músic madrileny José Inzenga Castellanos (1828-1891),¹⁰ on trobem una partitura titulada: *La Mogiganga. Baile*.¹¹

Possiblement de finals del segle XIX data el recull del pare jesuïta Mariano Baixauli Viquer (1861-1923),¹² de gran transcendència, doncs les partitures van ser transcrits a partir de les informacions aportades per uns dolçainers,¹³ els quals tenim documentats participant com a intèrprets a les festes d'Algemesí. Així, tenim la seguretat que les músiques que escriu Baixauli per al ball i les torres de la Muixeranga, eren les que s'interpretaven a Algemesí en aquests anys.¹⁴

En 1900 José María Ruiz de Lihory i Pardines, Baró d'Alcahalí (1852-1920), va escriure una obra que va ser premiada per *Lo Rat Penat* als Jocs Florals d'aquell any. El seu títol era *La música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico*, i va ser publicada en 1903 per l'establiment tipogràfic Doménech. Aquesta incloïa una

⁸ Sobre aquest es pot veure: Miguel Ángel Picó Pascual: «Eduardo Ximénez Cos (1824-1900), patriarca de la investigación folklórico musical valenciana», *Revista de Folklore* 274, 2003, pp. 134-135, i Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 434-435.

⁹ Miguel Ángel Picó Pascual: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (I)», *Revista de Folklore* 187, 1996, p. 3.

¹⁰ Sobre aquest músic i aquesta obra es pot consultar: Inmaculada Matia Polo: «La música popular como base para la construcción de una ópera española: los cancioneros de José Inzenga (1828-1891)», *Musiker* 17, 2010, pp. 421-446.

¹¹ P. 42. La partitura és per a piano i tabal. Sobre aquesta música també es pot veure Miguel Ángel Picó Pascual: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (II)», *Revista de Folklore* 200, 1997, p. 58.

¹² Sobre aquest es pot consultar: Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 173-174.

¹³ Salvador Seguí: «Por las rutas de nuestro folklore musical. Un valioso legado del padre Baixauli», *Levante-EMV*, 9 de desembre de 1976, p. 41.

¹⁴ Les partitures de Baixauli van ser publicades a Salvador Seguí: *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, Valencia, Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1980, pp. 508-538.

sèrie de partitures facilitades pel mestre Salvador Giner,¹⁵ entre les quals figura una per a alçar les torres de la Muixeranga.

En el primer terç del segle xx podem datar una sèrie de partitures soltes realitzades per autors alghemesinencs. Algunes són anònimes, però altres es poden atribuir als dolçainers locals Antonio Llombart *Tales* i Antonino Roig *Tenca*.¹⁶ També hem d'assenyalar el recull realitzat per José Vicente Báguena Soler (1908-1955) en 1932, que després Eduardo López-Chávarri (1871-1970) va copiar afegint-li algunes notes entre 1941-1942.¹⁷

En els anys següents van ser diversos els músics i folkloristes que s'interessaren per recollir les músiques tradicionals valencianes, i en moltes ocasions transcriviren partitures de la Muixeranga. És el cas d'Eduardo Martínez Torner (1938),¹⁸ María Teresa Oller (1951)¹⁹ i Joan Amades (1956),²⁰ destacant sobretot Oller, doncs es va documentar amb dolçainers i músics locals.²¹

Abans de 1962 seria recollit el manuscrit de Vicente Igual (1885-1962), organista de la parròquia de Sant Jaume d'Algemesí des de 1916,²² que coneguem per una còpia de Miguel Esparza, director de la banda d'aquesta localitat des de 1947

¹⁵ No en totes es concreta l'autoria de Salvador Giner Vidal (1832-1911), però sí que ho fa en algunes, pel que possiblement aquest seria el transcriptor de totes.

¹⁶ La majoria d'aquestes partitures les coneguem gràcies a l'arxiu personal del músic alghemesinenc José Moreno Gans. Agraïm a la seua filla, Eugenia Moreno Ras, la possibilitat de la seua consulta.

¹⁷ Aquest recull es conserva en la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. Cal assenyalar que posteriorment López Chávarri faria una nova recopilació de músiques, titulada *Cantos y danzas populares de la región valenciana* –també conservat a la Biblioteca Valenciana–, on va copiar les partitures dels balls d'Algemesí de José Báguena.

¹⁸ Eduardo Martínez Torner: *Danzas Valencianas (dulzaina y tamboril). Contribución al estudio musical de la región*, Barcelona, Centro de Estudios Históricos del País Valenciano, 1938, pp. 38-39.

¹⁹ María Teresa Oller: *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana. 2 Danzas y canciones danzadas*, Valencia, Instituto de Etnología Valenciana / Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1951, pp. 74, 76-77. Sobre aquesta autora es pot vore: Miguel Ángel Picó Pascual: «María Teresa Oller Benlloch, una vida entregada al estudio del Folklore musical valenciano», *Revista de Folklore* 222, 1999, pp. 214-216.

²⁰ Joan Amades: *Costumari català. El curs de l'any. Volum V: Tardor*, Salvat Editores, 2003, p. 77.

²¹ Al seu llibre, Oller cita com a informant a Antonino Roig *Tenca*. No obstant això, altres testimonis orals afirmen que l'aleshores director de la banda municipal, Miguel Esparza, també li va facilitar partitures i materials, encara que no va ser citat als agraïments.

²² Sobre aquest es pot vore: Lluís Escartí: «Mossén Vicent Igual Ferrer, organista de l'església de Sant Jaume de 1916 a 1962», *Berca* 170, 2009, pp. 26-27.

fins a 1968.²³ En 1961 es data el del dolçainer alziyeny Bernat Soler Martínez, qui participava anualment tocant a les festes.²⁴

De mitjan dècada dels 70 daten els reculls d'importants músics locals, que per primera vegada tenen la intenció de recollir no el que es tocava en eixe moment en la Festa, sinó el que s'havia interpretat en les dècades anteriors. Són els d'Agustín Alamán Rodrigo (1912-1994),²⁵ José Moreno Gans (1897-1976)²⁶ i Pepita Barberá Mont (1910-1998).²⁷

A partir de 1975, amb la creació de l'Escola Provincial de Dolçaina, seran els mestres d'aquesta institució –Joan Blasco Ribera, Diego Ramon Lluch i Xavier Richart Peris– els que començaran a fer reculls de partitures de les músiques de la Festa amb una nova intenció: que puguen ser interpretades pels dolçainers. Fins ara els autors normalment el que pretenien recollint les melodies era transcriure el que escoltaven, deixant constància de com sonava la música, però a partir d'aquest moment es va a pensar en la partitura com un element per a poder ser interpretat per dolçainers, i per tant es van a tindre en compte molts aspectes als que fins aleshores pràcticament no se'ls havia prestat atenció, com la tonalitat, els silencis, les ornamentacions o les articulacions.²⁸

Pel que fa als enregistraments sonors antics, coneguem pocs, únicament quatre gravacions de les processons fetes una als anys 50, altra en 1966 i altres dos a

²³ Aquesta còpia l'hem localitzat a l'arxiu de José Moreno Gans.

²⁴ Aquest recull el conserva la família del dolçainer alziyeny, encara que alguns dels primers dolçainers de l'Escola Provincial de Dolçaina, ubicada a Algemesí, conserven una còpia.

²⁵ Sobre aquest es pot vore: Vicente Castell Maiques: «Recordando a Agustín Alamán Rodrigo». *Programa de Festes de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí*, Algemesí, Barri de la Capella, 1994, p. 9; Lluís Escartí: «Agustí Alaman Rodrigo, una vida en clau de música», *Berca* 229, 2015, pp. 33-35.

²⁶ Sobre aquest es pot vore: Agustín Alamán Rodrigo: «Josep Moreno Gans», *Berca* 31, 1986, pp. 10-11; Eduardo Arnau Grau: *Vida i Obra de José Moreno Gans*, Algemesí, Ajuntament, 2009.

²⁷ De tots aquests, només es va publicar el de Pepita Barberá Mont («Algemesí y su folklore», *Cinquantenari Coronació Verge de la Salut*, Algemesí, Juan Bta. Juan, 1975, pp. 33-36), el qual copiava diversos materials d'Alamán i Moreno Gans, entre d'altres. Els materials d'Alamán es poden trobar a la Biblioteca Valenciana i els de Moreno Gans es conserven al seu arxiu familiar. No obstant això, coneguem còpies d'ambdós propietat de José Castell Frasquet, ponent de Cultura d'Algemesí durant aquests anys (Andrés Felici Castell: «José Castell, fundador de la primera Escola de Dolçaina, in memoriam», *El Faristol* 4, 2021, pp. 26-29).

²⁸ Aquests tres mestres dolçainers han recollit les músiques de la Muixeranga en diversos reculls, incorporant-los moltes vegades en mètodes del propi instrument. No obstant això, no són els únics, i més recentment cal assenyalar també la tasca del dolçainer algemesinenc Édgar Cano, qui va realitzar un nou recull de totes les músiques de la Festa en l'any 2000 i en el 2004, juntament amb Xavier Richart, publicaren *Músiques i Rituals de les Festes a la Mare de Déu de la Salut*. En l'actualitat, aquest mateix mestre dolçainer i l'autor d'aquestes línies estem treballant en una actualització de totes aquestes partitures.

finals de la dècada dels 70.²⁹ És una mostra molt fragmentària, en la que sols es poden escoltar una o dos vegades les músiques de la Muixeranga, i encara que no sempre coincideixen amb les partitures coetànies, no deixen de ser la font més fiable per tal de saber el que s'estava tocant en eixe moment concret.

DOLÇAINERS DE LA MUIXERANGA

Per conèixer amb major exactitud l'evolució de les tonades, i veure quines versions recollides poden tindre una major fidelitat, és important saber qui van ser els dolçainers que tocaren en el ball, almenys des de l'època en què conservem partitures. Encara que açò és prou complicat de saber amb exactitud, podem fer-nos una idea aproximada tenint en compte que els dos balls més complexes del repertori processional, i per tant on tocarien els millors intèrprets, eren Bastonets³⁰ i Muixeranga.

En 1867 figura als llibres de comptes de la Festa per primera vegada un pagament realitzat al dolçainer Pablo Díaz (figura 1), encarregat de portar a tres músics. Aquest important intèrpret, possiblement originari de València capital, està documentat en moltes actuacions en diversos pobles de la Ribera entre els anys 1854 i 1888.³¹ Per tant, seria probable que des de mitjan centúria fins a finals del segle XIX aquest tocara en la Muixeranga d'Algemesí, encara que no sempre, doncs conservem la documentació d'alguns anys en els que Díaz no va ser contractat. És el cas de 1869 –en què apareixen a la documentació Vicente Sanchis i Diego Aznar–, 1870 –José Pérez– o 1874, any en el que va tocar Vicente Montoliu Ramos (1848-1918),³² el famós dolçainer de Tales.

²⁹ Uns enregistraments es conserven a l'arxiu de la Schola Cantorum d'Algemesí, i eren propietat de Diego Ramon. Els altres van ser realitzats per un veí d'Algemesí, Vicente Adam Castell, i una còpia digitalitzada d'aquests es conserva a l'arxiu de la Banda de Música Municipal, així com al Museu de la Festa.

³⁰ Sobre la dificultat d'interpretació dels Bastonets, es pot vore: Andrés Felici Castell: «La compleja ejecución musical del baile de "Bastonets" de Algemesí (Valencia)», *Revista de Folklore* 444, 2019, pp. 33-54.

³¹ En 1854 apareix documentat a les festes de Sueca (Andrés de Sales Ferri Chulio: *Santa María de Sales. Patrona de Sueca*, Sueca, Ajuntament, 1979, pp. 195-196), i en 1888 ho està en les festes d'Algemesí.

³² Sobre aquest es pot vore: Francisco José Badenes Contreras: *Escola de Dolçainers i Tabaleters de Tales. Dos segles de música*, València, Tirant Humanidades, 2020; Pau Llorca: «Els dolçainers de Tales (3)», *Memòries d'un tabaletaer*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaletaer.blogspot.com/2016/05/els-dolcainers-de-tales-3.html>> (consulta: 27/12/2017); Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 340-341.

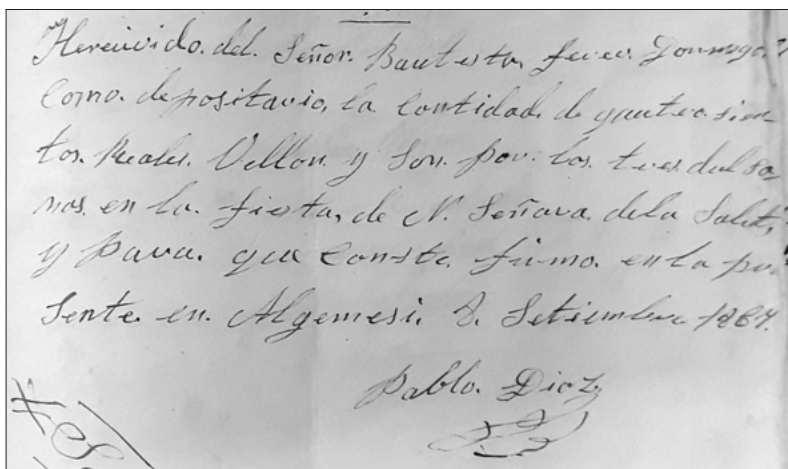

Fig. 1. Rebut de pagament a Pablo Díaz de 400 reals per portar tres dolçainers a les festes de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí de 1867. Arxiu Municipal d'Algemesí.

En les festes de 1906 tenim documentat un pagament al dolçainer Salvador Díaz. Aquest sabem que tenia dos germans més dolçainers, Vicente i Pedro *Pauet*, i els tres foren els qui dictaren a Mariano Baixauli les músiques del seu recull.³³ En aquest material només hi ha partitures d'Algemesí dels balls de la Muixeranga i dels Bastonets, per tant hem de deduir que serien els llocs on tocarien. Però a més, aquests dolçainers del barri del Carme de València asseguraven haver après eixes músiques del seu avi, a qui havien acompanyat com a tabaleter. Aquest segurament va ser Pablo Díaz, de manera que el material que va transcriure Baixauli podria ser el que s'estava interpretant a Algemesí des de meitat del segle XIX.

Els germans Díaz no sabem exactament quins anys van vindre a tocar a Algemesí, però possiblement substituïrien al seu avi quan aquest es va retirar, i continuarien com a molt fins als anys 20, doncs en 1922 Salvador, el més jove, va morir per un atropellament d'un cotxe, i en 1929 Vicente, el mitjà, ja comptava amb 74 anys.³⁴

Aquest mateix any de 1906 també tenim documentat per primera vegada a Antonio Llombart Albelda (1869-1950),³⁵ conegut amb el malnom de *Tales*.

³³ Seguí: «Por las rutas de nuestro folklore ...», p. 41.

³⁴ Pau Llorca: «Tabaleters (3)», *Memòries d'un tabaleter*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaleter.blogspot.com.es/2016/07/tabaleters-3.html>> (consulta: 9/12/2017).

³⁵ Tot el que es coneix sobre aquest dolçainer està recollit en: Lluís Escartí: «Recordant Antoni Llombart Albelda, Tales, el Dolçainer», *Berca* 151, 2007, pp. 18-19; i Lluís Escartí: *Memòria*

Aquest, encara que nascut a Polinyà, va residir a Algemesí des del seu casament, en 1895. Llombart probablement tocaria en la Muixeranga, encara que no sabem exactament des de quan, doncs aquesta dansa solia assajar a la placeta Tres Moreres, on estava la seua residència. No obstant això també sabem que alguns anys va tocar en les Pastorettes.³⁶ Segurament siga ell el dolçainer major que apareix tocant en algunes fotografies de la Muixeranga realitzades a finals de la dècada de 1940 (figura 2). A més coneguem també una partitura de la música d'aquest ball que es pot atribuir a ell.

Fig. 2. Possiblement Antonio Llombart *Tales* actuant amb la Muixeranga a finals de la dècada de 1940. Oller: *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana...*, fig. 1.

Durant aquests anys de la primera meitat del segle xx, és possible que altres dolçainers tocaren puntualment en la Muixeranga, com poguera ser el cas de Josep Sanfeliu (1876-1949?), el dolçainer oficial de l'Ajuntament de València, o també tal vegada Antonino Roig Camarasa *Tenca* (1885-1952), músic local que sabem que habitualment tocava en els Bastonets.

Després de la mort de *Tales* no sabem exactament qui va tocar, doncs Sanfeliu ja hauria faltat també en estos anys, però entre 1952 i 1955 qui es va fer càrrec de la música va ser Víctor Basset, de Benifairó de la Vall d'ignà, en companyia del seu

viva d'Algemesí, I, Algemesí, Ajuntament, 2018, pp. 227-230. Es basa en els testimonis de Marina Llombart Atienza, néta de l'artista, el mestre José Girbés Adam i Carme Girbés Borràs, veïna del dolçainer.

³⁶ Carme Aliaga Montrull, que va ser reina de les Pastorettes poc després de la Guerra, indica que el dolçainer del ball era Antonio Llombart (Lluís Escartí: «Batiste, *el ceguet* i el ball de les Llauradores», *Berca* 194, 2011, p. 27).

fill tabaleter Alfonso Basset.³⁷ La parella va estar tocant en la Muixeranga i també en els Bastonets, algun any fins i tot de manera simultània.

D'aquesta manera seria a partir de 1956 quan va començar a tocar al ball Joan Blasco Ribera (1928-2016), deixeble de Sanfeliu –de qui assegurava haver après la tonada de la Muixeranga–, fins a 1972³⁸ (figura 3). Encara que alguns anys puntuals no va participar, com es el cas de 1969,³⁹ o per exemple en 1966 es va haver de retirar a mitjan de les Festes per trobar-se indispost.⁴⁰

Fig. 3. Joan Blasco amb la Muixeranga a finals de la dècada de 1950. Fotografia anònima.

Quan ell no acudia, tampoc sabem exactament qui es feia càrrec de la dansa, però podria ser que ho assumira Bernat Soler Martínez (1911-2003),⁴¹ el dolçainer de Bastonets, qui sí que sabem amb seguretat que va tocar en 1973, any en que la Muixeranga no va eixir i es va formar un grup nou que va participar a la darrera de les processons, de manera que el *tio Bernat*, com era conegut, es va haver de fer càrrec de les dos danses.

³⁷ Aquest ha sigut qui ens ha facilitat la informació. Víctor era germà de Baptista, el germà més conegut de la nissaga dels Basset, qui sabem que havia estat tocant fins almenys finals de la dècada dels 40 a les Pastorettes. Els dos germans mai van coincidir a Algemesí.

³⁸ Aquestes dades ací aportades, les quals estan contrastades, contradiuen la més recent publicació biogràfica sobre Joan Blasco (Ferran Navarro Soriano: *Joan Blasco Ribera. Aproximació a la vida musical del mestre dolçainer*, Valencia, Diputació de València, 2021, p. 54), on s'afirma que aquest va tocar en Algemesí entre 1943 i 1966 i la tonada de la Muixeranga li la va ensenyar Antonino Tenca.

³⁹ D'aquest any coneguem els comptes de la Festa, i no es va contractar a Blasco, sinó a altres dolçainers: Manuel Martí, de Moncada, i Francisco Sarrió.

⁴⁰ Blasco Ribera: «Records d'un dolçainer»..., p. 19.

⁴¹ Sobre aquest es pot vore: Andrés Felici Castell: «Bernat Soler, el dolçainer d'Alzira», *El Faristol* 5, 2021, pp. 6-9.

En 1974 van començar a tocar en la Muixeranga dos nous dolçainers amateurs del poble: Enric Illana i Tomàs Pla, i dos anys després es van incorporar els primers dolçainers formats en l'Escola Provincial de Dolçaina, fundada a Algemesí en 1975, sota el mestratge de Joan Blasco.⁴²

Així, ens adonem que alguns dels intèrprets de la Muixeranga van deixar per escrit aquesta tonada o bé la van dictar directament a alguns músics, adquirint aquestes fonts un especial valor per ser el material més fiable a l'hora d'intentar reconstruir l'evolució de les melodies de la dansa durant l'últim segle i mig.

EL FLORETE O BALL

La música més antiga que tenim documentada és la que hui s'utilitza per a realitzar el *Florete* o ball de la Muixeranga. Al 1887 José Inzenga va recollir la partitura del ball, transcrita per a piano i tambor,⁴³ però aquesta tonada no té res a veure en la que es toca hui per hui (figura 4). Sorpren perquè en el mateix recull sí que apareix la melodia actual del *Florete*, però relacionant-la amb un passatge del Ball de Torrent: el *Faitó*. Dita partitura en realitat l'està copiant d'un manuscrit més antic, datat en 1873, obra d'Eduardo Ximénez (figura 5).

La tonada que arreplega Inzenga com a ball de la Muixeranga, sembla que va ser utilitzada com a tal, doncs algunes publicacions posteriors, com la de Martínez Torner,⁴⁴ també l'arrepleguen, encara que aquest mateix autor també recollí un ball de Panderetes amb la melodia del *Faitó*.⁴⁵

Per saber què és el que es tocava a Algemesí, cal anar al material del pare Baixauli, que com ja hem dit, probablement ens mostra com estaven tocant-se els balls des de mitjan del segle XIX. Aquest arreplega una tonada molt semblant a la de hui en dia, encara que li fica el títol de l'*Aranya*. Té fins i tot el mateix nombre de repeticions que el ball actual: quatre. Així, en Algemesí sembla ser que només es va tocar aquesta melodia i la que proposa Inzenga s'interpretaria en muixerangues d'altres poblacions.

⁴² Sobre la creació de l'Escola Provincial de Dolçaina d'Algemesí, la més antiga de la Comunitat Valenciana, vaig realitzar una ponència a la XVIII Assemblea d'Història de la Ribera, que serà publicada en l'edició de les seues actes.

⁴³ El fet de que la partitura estiga escrita per a piano es deu a que el treball d'Inzenga «iba dirigit primordialmente a un mercado en auge y expansión, el de los salones de aficionados entre los que el producto era muy bien acogido, de ahí, pues, esas armonizaciones para piano, instrumento esencialmente burgués, en las que se tergiversaba la pureza originaria de los cantos, cuyo objetivo inmediato era buscar una salida mucho más comercial» (Picó Pascual: «La recopilación de canciones... (I)», p. 6).

⁴⁴ Martínez Torner: *Danzas Valencianas...* p. 39.

⁴⁵ *Ibíd.*, p. 38.

Fig. 4. Partitura del ball de la Muixeranga recollit per José Inzenga en 1887 (*Cantos Populares de España...*, p. 42).

Fig. 5. Partitura del *Faitó*, episodi del Ball de Torrent, recollit per Eduardo Ximénez en 1873. Biblioteca Nacional d'Espanya.

Respecte a la música actual del *Florete*, pareix que inicialment es correspondria a un episodi del Ball de Torrent, anomenat el *Faitó* o el Barber, que curiosament, va ser una tonada que va acabar sent substituïda per una altra, i en els reculls ja d'inicis del segle xx, on s'arreglen les músiques d'aquesta pantomima satírica, en el citat episodi figura altra melodia.⁴⁶

Possiblement la cançó seria prou popular, doncs també es va adaptar per a altres balls, tal com hem vist en el ball de Panderetes de Martínez Torner. A més al llarg del segle xix trobem diferents notícies d'esdeveniments on coincidiren muixerangues i Balls de Torrent, com per exemple en l'acte celebrat pel Col·legi de l'Art Major de la Seda a València en 1838,⁴⁷ on va actuar la *Mojiganga* de Silla; o més directament, en les festes d'Algemés de 1876 sabem que també es va realitzar un Ball de Torrent.⁴⁸ Això va poder provocar un intercanvi de músiques entre ambdues.

⁴⁶ Així es pot veure per exemple a: Ruiz de Lihory: *La Música en Valencia...*, pp. 157-158; Martínez Torner: *Danzas Valencianas...*, p. 25.

⁴⁷ Anònim, 1838. *Gran Baile de Torrente dispuesto por el Colegio del Arte Mayor de la Seda en celebridad del siglo 6º de la conquista de Valencia*, València, Imprenta de Orga y Ca; Toni Bellón Climent: *Usos i pràctiques de la tradició. Les muixerangues d'Algemés*, Alzira, Editorial Neopàtria, 2018, p. 40.

⁴⁸ *Las Provincias*, 6 de setembre de 1876; Olivares Torres i Trescolí Bordes: *Festes, danses i processons...*, p. 126.

La resta de partitures posteriors que conservem mostren una música molt semblant a la de Baixauli, produint-se lleugeres modificacions pel que fa fonamentalment a la mesura de les notes inicials, que poden aparèixer com a semicorxeres, tresets, cinquets o sextets; i a la longitud de les notes finals.

En l'any 2005 la Nova Muixeranga, mitjançant Xavier Richart, va introduir la melodia de l'*Aranya*, tal com la va escriure Baixauli, que es diferencia de la del *Florete* per acurtar les notes finals i tindre un número de repeticions indeterminat. Des d'aleshores, aquesta s'ha utilitzat no només per a la reconstrucció de la figura que rep aquest nom, sinó també per a altres construccions mòbils, produint-se fins i tot una barreja de les dos tonades principals: es toca la *Muixeranga* per a bastir la figura i quan comença el moviment es canvia a l'*Aranya*.

No hi ha que oblidar que hui per hui els muixerangers només realitzen un tipus de ball, però antigament existia més varietat, i potser alguna d'aquestes modalitats utilitzava una tonada diferent, com ocorre amb l'*Enterro*, que vorem a continuació. Així ens ha arribat una curiosa partitura d'un número sensacional de la Muixeranga,⁴⁹ en la qual es recullen tres tonades unificades: la de l'*Aranya* –amb les notes finals curtes–, la del *Florete* –amb les notes finals llargues– i per últim la de la *Fuga* dels Bastonets, que casualment és la melodia que utilitzen encara a dia de hui en la *Mojiganga* de Titaguas.

L'ENTERRO

L'*Enterro*, més que una figura, antigament era una pantomima en la qual els muixerangers recreaven el soterrar de la Mare de Déu. Per a representar-ho un d'ells feia de mort i era transportat en alt, rodejat de diversos pilars,⁵⁰ mentre la resta desfilava a ritme de processó plorant i cridant. Com a conclusió es feia l'*Assumpció de la Mare de Déu*: els quatre pilars que hi havia als cantons s'ajuntaven i el difunt ajudava a pujar a un xiquet sobre aquests, fent una *Marieta*, en la que no estirava els braços, com sol ser habitual, sinó que els ficava en posició d'oració.⁵¹ D'aquesta manera, en sols uns minuts, s'aconseguia representar el misteri de la Mort i Assumpció de la Mare de Déu.

La figura no sabem des de quan va començar a realitzar-se, però pel seu contingut marcadament religiós possiblement siga de les més antigues. Cap recull

⁴⁹ Aquesta partitura és anònima i és propietat dels familiars de José Moreno Gans. Per l'estil cal·ligràfic la transcripció deu de ser, com a tard, del primer terç del segle XX.

⁵⁰ En el llenguatge tècnic muixeranger, es denominen pilars o pinets a cada figura formada per una persona d'alt d'una altra, podent ser de diverses alçàries.

⁵¹ Aquesta descripció antiga de com seria el ball la coneguem gràcies a uns apunts que va deixar manuscrits Agustín Alamán, conservats a la Biblioteca Valenciana.

antic arplega una tonada diferent per a aquesta representació, pel que hem de suposar que es realitzaria amb la melodia del *Florete*, almenys en la primera part.

En 1974, quan van eixir per primera vegada a tocar dolçainers amateurs del poble, en concret Enric Illana i Tomàs Pla, durant la processó un veí del carrer València els va dir que per a l'*Enterro* calia fer una música diferent, i els la va taral·lejar. Cal recordar que aquest any també eixia per segona vegada un grup completament nou de muixerangers i per tant els propis balladors no coneixien els detalls musicals de la dansa.

La tonada que els va cantar era molt senzilla i la pogueren reproduir amb facilitat en les dolçaines per a poder fer aquesta figura. Era un cant litúrgic, el *Miserere*, que pren la lletra del salm 50 i que en Algemesí era cantat pels capellans precedits per la creu quan anaven pel carrer a casa del mort per traslladar-lo després a la parròquia amb tot el seguici.⁵² Casualment, uns mesos abans de que es tornara a tocar aquesta música a la processó, al juliol de 1974, Agustín Alamán va recollir la seua partitura, que va poder conèixer gràcies a entrevistar a diversos veïns del poble (figura 6).

Fig. 6. Partitura de *La Morta*, hui en dia anomenada *Enterro*, recollida per Agustín Alamán en 1974. Biblioteca Valenciana.

Resulta complicat saber des de quan es tocava aquesta tonada a l'*Enterro*, però com que era una melodia coneguda en el poble, doncs tenia una funcionalitat molt concreta, el més probable seria que ho introduïra un dolçainer local, que deuria de ser Antonio Llobart *Tales*. Així, quan aquest va faltar al 1950, els músics posteriors deixarien de tocar-la, però en 1974 encara alguns veïns recordarien el que havien escoltat en la processó almenys un quart de segle abans.

⁵² Totes aquestes informacions han sigut facilitades pel dolçainer Enric Illana.

Pocs anys després, a finals de la dècada dels 70 o principis de la següent, Diego Ramon i Lluch, mestre de capella de la parròquia de Sant Jaume i a més mestre de dolçaina de l'Escola Provincial, com que la tonada del *Miserere* era molt curta i s'havia de repetir moltes vegades, va decidir afegir-li a continuació la del *Dies Irae*, l'himne gregorià que es cantava dins l'església, acabada la missa, quan estaven a punt de traure ja al mort.

Així, en el recull de músiques de la Festa que va fer Xavier Richart en 1983,⁵³ ja apareix la música de l'*Enterro* amb aquestes dos melodies, afegint una repetició de la primera frase del *Miserere* a mode d'introducció, i així es continua interpretant en l'actualitat.

LES PUJADES I FIGURES, O DANSA PLÀSTICA

La melodia de les pujades i figures crida l'atenció perquè hui per hui no té cap funcionalitat: es pot bastir una torre perfectament sense música, de fet, resulta fins i tot més senzill per als muixerangers, doncs poden comunicar-se millor les ordres verbalment. Actualment la música de la Muixeranga la podem dividir en quatre parts: la primera part, la coda, la part aguda i novament la coda.

Quan una torre inicia la seua construcció, el dolçainer en cap busca el moment més adequat –segons l'alçària de la figura que va a fer-se– per començar la tonada i també l'instant precís per ficar-li punt i final, sempre amb la coda, intentant coincidir amb la davallada de l'últim muixeranger, cosa per a la qual té diversos recursos de repetició de melodia i senyes que pot comunicar a la resta de músics. Tret d'això, l'execució musical de les torres de la Muixeranga no té cap altre misteri, es va repetint les vegades que calga (figura 7).

Però per descripcions antigues, podem saber que això no era així i la música tenia una important funcionalitat, tal com assenyala per exemple Maximilià Thous: «la música es indispensable aunque no dancen los de la Muixeranga. El dulzainero traduce las órdenes del maestro con inflexiones y pitadas. Los constructores de torres se enardecen y trepan, excitados por el galleo de la dulzaina».⁵⁴

Els castellers catalans, hereus de les muixeranges valencianes, encara mantenen part d'aquesta funcionalitat, per això en el seu toc de castells es recullen diferents tipus de melodies: una per a muntar, altra semblant però amb algunes variacions per a desmuntar i una nota llarga ornamentada quan es remata la torre, a banda d'una breu introducció i un toc final, de manera que els qui estan alçant la torre, només per la música poden saber en quin moment de la construcció es troben.

⁵³ Aquest material no es va publicar i es difonia entre l'alumnat de dolçaina mitjançant fotocòpies. L'hem pogut consultar per haver-nos-el facilitat el propi autor.

⁵⁴ Maximilià Thous Orts: «La Muixeranga», *Valencia Atracción*, 1934, pp. 52-53.

Fig. 7. Xavier Richart i Enric Illana interpretant la Muixeranga durant la construcció d'una torre. Fotografia de Toni Roig, 2016.

A diferència del ball, en el cas de les pujades i figures sembla que a tots els pobles s'utilitzava sempre la mateixa melodia. La més antiga que coneguem és la de Baixauli i recolliria el que s'estava tocant a Algemesí en concret. No obstant això, el Baró d'Alcalalí publicà en 1900 la partitura de la Muixeranga, sense especificar una localitat d'origen, i la tonada resulta prou semblant.⁵⁵

Si ens parem a comparar totes les partitures que hem localitzat de la Muixeranga el que ens trobem és molta diversitat estructural. És a dir, les tonades resulten totes molt semblants entre elles, amb major o menor ornamentació i diferents mesures en determinades notes, però l'estructura sí que presenta importants canvis: algunes tenen compassos d'espera a mitjan, repeticions de determinades parts, comencen per la part aguda, afegeixen una melodia un poc diferent cap al final...

Així, la sensació que ens dona és que aquesta música era molt versàtil i devia d'anar adaptant-se a la construcció, podent modificar diverses parts, encara que

⁵⁵ Encara que en molts llocs a la tonada se l'anomena com a «Muixeranga d'Algemesí», aquest terme, com hem vist, seria incorrecte. Cal assenyalar ací les paraules d'Édgar Cano: «Algemesí no té ni l'exclusivitat ni l'autoria de gairebé cap de les músiques i danses de la processó: aquestes formaven part d'un corpus comú a la resta dels nostres pobles. Algemesí únicament ha tingut la sort i el mèrit d'haver-los conservats» (Édgar Cano Calatayud, Richart Peris: *Músiques i Rituals de les Festes a la Mare de Déu de la Salut, Algemesí*, Ajuntament / Rivera Editores, 2004, pp. 88).

mantenint certes clàusules, per això resultava tan complicada de plasmar sobre paper. No podem afirmar que tots els dolçainers toquen el mateix, però per alguns reculls que tenen anotacions, i l'autoria de les diferents versions conservades, podem reconstruir més o menys com es soldria interpretar aquesta música.

En primer lloc, a la majoria de partitures figuren alguns esquemes de tabal, fet que denota que el dolçainer podia començar la melodia quan més li convinguera. Quan aquesta s'inicia, disposa de diferents notes llargues, fonamentalment la que hi ha abans de la part aguda, que li permetien poder allargar-la més o menys, reiniciar la melodia de nou –primera part i coda–, o fins i tot aturar-se i que el tabal continuara el seu ritme.

La finalitat d'això era començar a tocar la part aguda quan s'estava realitzant el remat de la figura, fent coincidir la nota llarga amb el moment en què el xiquet –també denominat *Angelet*– alçava la cama, que podia durar tot el que fera falta; fins i tot eixa part aguda es podia repetir diverses vegades.

Per desmuntar la torre, el dolçainer podia utilitzar una tonada diferent, una variació de la primera part que enllaçava amb l'aguda directament i finalitzava en la coda, el que podem denominar com a «melodia de desmuntatge», que també disposava de diverses notes llargues que podien permetre la finalització de la música en el moment més adequat, per tal de fer-la coincidir amb el desmuntatge total de la torre, tenint en compte que el tabal podia continuar tocant el temps que fera falta.

Aquesta variació de la «melodia de desmuntatge» apareix ja com a tal al recull de José Báguena de 1932 (figura 8), però també la trobem a una partitura atribuïda a Antonino Roig *Tenca*, dolçainer local, on curiosament, aquesta variació de la primera part, característica de la «melodia de desmuntatge», s'utilitza durant tota la peça.

No en tots els reculls arpleguen aquesta variació per al desmuntatge i en els escassos enregistraments sonors que tenim, mai l'escoltem. Per tant, la seua execució dependria del dolçainer del ball. L'últim abans de la creació de l'Escola Provincial va ser Joan Blasco, el qual no la tocava perquè considerava que era una composició recent de Moreno Gans, i volia executar-la com li l'havia ensenyat el seu mestre Sanfeliu: «a mí particularment me agrada mucho tocarla [la *Muixeranga*] y no sé cuantos años la toqué; la compuesta por el gran músico Moreno Gans hijo de Algemesí, me gustaba mucho, pero yo quería ser fiel a la que tocaban los anteriores dulzaineros».⁵⁶

⁵⁶ Blasco Ribera: «Records d'un dolçainer...», p. 19.

Fig. 8. Partitura de la *Muixeranga* recollida per José Báguena Soler en 1932 i transcrita per Eduardo López-Chávarri entre 1941 i 1942. Biblioteca Valenciana.

Així aquesta tonada, que probablement es tocava abans de que Blasco participara a les festes d'Algemesí, va deixar de ser interpretada no només per ell, sinó també pels seus alumnes de l'Escola de Dolçaina, els quals, per la seua edat, tampoc havien pogut escoltar mai a cap dolçainer antic la citada variació.

Amb l'aparició de l'Escola i la massificació dels dolçainers a partir de l'any 1975, quan va haver més d'un intèrpret per ball i van deixar de ser professionals, tots aquests ajustos de la melodia sobre la construcció van desaparèixer, fet al que també va contribuir que en 1973 desapareguera per complet l'antic grup de muixerangers i se'n creara un de nou.

CONCLUSIONS

És inevitable que les músiques i les danses vagen evolucionant i canviant amb el pas del temps, i sempre que es produeixen aquests canvis sol ser per algun motiu en concret, que de vegades no és fàcil de descobrir.

En una festa com la de la Mare de Déu de la Salut hi ha tres elements que interaccionen en l'evolució de qualsevol ball: els balladors, els músics i el públic. Qualsevol d'ells pot contribuir a que es produïska un canvi o altre. Aquests poden vindre per una decisió particular d'un intèrpret o d'un dansador, però sempre serà el públic i la resta de músics i components dels balls els que ho acceptaran, donant-li continuïtat, o ho rebutjaran.

El ball de la Muixeranga ha sigut objecte d'una gran massificació en les últimes dècades, passant d'uns trenta components en 1973 a dos grups d'unes tres-centes

persones cadascun en l'actualitat, sense tindre en compte la recuperació i creació de noves colles muixerangueres en molts pobles valencians. De la mateixa manera, els músics també s'han massificat i, si abans només hi havia un dolçainer i un tabaleta per a tot el ball, en les processons dels últims anys sol haver més d'una desena de músics en cadascun dels quatre grups muixeranguers que es configuren —dos per cada Muixeranga—.

Altre aspecte a tindre en compte és la concepció que es té sobre el dolçainer. Antigament els que venien a tocar eren professionals i cobraven per la seua tasca, encara que la majoria eren forans i per tant no sempre tenien un coneixement adequat sobre l'estructura de la tonada i la pròpia dansa en sí mateixa.⁵⁷ Hui per hui la majoria de dolçainers són locals i per tant s'han criat veient muixerangues i escoltant les seues músiques i, encara que continuen havent també forans, els mitjans de comunicació actuals han permès que aquest ball i les seues músiques siguen vistes i escoltades per tot arreu en qualsevol moment. No obstant això, la immensa majoria no són professionals sinó aficionats i ja no cobren per la seua tasca. D'aquesta manera, el canvi i l'evolució resulta necessària per tal de poder-se adaptar als temps actuals.

Per un costat en la Muixeranga s'ha produït un canvi molt important a nivell estructural: si antigament es feia sempre un ball seguit d'una torre, hui en dia a penes es realitzen balls per la dificultat de poder organitzar a tanta gent, doncs al *Florete* participen tots els dansaires. Així, el que més es realitzen són torres, en les quals participen sols uns pocs muixeranguers i la resta es dediquen a fer pinya, contribuint a subjectar l'estructura i servir d'amortiment en cas de caiguda.

De la mateixa manera, els músics també veuen limitades les seues interpretacions, doncs resulta molt complicat anar donant contínuament ordres sobre quina frase melòdica es vol repetir. Si es volguera tornar a donar un caràcter interpretatiu lliure, només hauria de tocar un dolçainer. Però en una processó tan massificada, amb tants grups de ball i tant de soroll, el so d'un únic intèrpret quedaria pobre de volum i difícil de poder ser escoltat pels dansaires.

No obstant això, el fet de que hi haja un grup nombrós de músics ha permès que des de principis dels noranta es toque aquesta tonada amb una segona veu,

⁵⁷ En un moment de gran escassetat de dolçainers, Pepita Barberà va escriure aquestes línies: «aunque los bailes se montaron y la música se pudo trasladar al pentagrama con bastante perfección, no ocurrió lo mismo con la pareja “donzainer i tabalet” que, desaparecida aquella famosa de Olegario y Antonino Roig, nos hemos visto huérfanos de ella y hemos tenido que recurrir a otras que, sin negarles sus dotes innatas para el instrumento, han tenido que buscar en las partituras lo que, al no vivirlo, se ha interpretado algunas veces no como aquellos “agüets” (que todavía queda alguno) conservan en su memoria» (Barberà Mont: «Algemesí y su folklore»..., p. 33).

composada per Xavier Richart, i s'afegisca algun altre instrument de percussió, com el timbal gros o redoblant, contribuint així a enriquir la sonoritat.

Per tant, encara que en alguna actuació o moment puntual es poguera tornar a tocar i alçar les muixerangues com es feia antigament, els canvis han fet, i van a continuar fent, que la interpretació de la música i el ball varien. Al cap i a la fi, tot consisteix en canviar perquè res no canvie.

BIBLIOGRAFIA

- ALAMÁN RODRIGO, Agustín: «Josep Moreno Gans», *Berca* 31, 1986, pp. 10-11.
- AMADES, Joan: *Costumari català. El curs de l'any. Volum V: Tardor*, Barcelona, Salvat Editores, 2003 (1.ª ed. 1956).
- ARNAU GRAU, Eduardo: *Vida i Obra de José Moreno Gans*, Algemesí, Ajuntament, 2009.
- BADENES CONTRERAS, Francisco José: *Escola de Dolçainers i Tabaleters de Tales. Dos segles de música*, València, Tirant Humanidades, 2020.
- BÁGUENA SOLER, José Vicente: *Canciones y Danzas populares del reino de Valencia*, 1932 (manuscrit copiat per Eduardo López-Chávarri, 1941-42), Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, sign. AELCH/pro 302.
- BARBERÁ MONT, Pepita: «Algemesí y su folklore», dins *Cinquantenari Coronació Verge de la Salut*, Algemesí, Juan Bta. Juan, 1975, pp. 33-36.
- BELLÓN CLIMENT, Toni: *Usos i pràctiques de la tradició. Les muixerangues d'Algemesí*, Alzira, Editorial Neopàtria, 2018.
- BLASCO RIBERA, Joan: «Records d'un dolçainer», *Programa de Festes de la Mare de Déu*, Algemesí, Barri de la Capella, 1999, pp. 18-19.
- CANO CALATAYUD, Édgar i XAVIER RICHART PERIS: *Músiques i Rituals de les Festes a la Mare de Déu de la Salut*, Algemesí, Ajuntament d'Algemesí/ Rivera Editores, 2004.
- CASTELL MAIQUES, Vicente: «Recordando a Agustín Alamán Rodrigo», dins *Programa de Festes de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí*, Algemesí, Barri de la Capella, 1994, p. 9.
- ESCARTÍ, Lluís: «Recordant Antoni Llombart Albelda, Tales, el Dolçainer», *Berca* 151, 2007, pp. 18-19.
- ESCARTÍ, Lluís: «Mossén Vicent Igual Ferrer, organista de l'església de Sant Jaume de 1916 a 1962», *Berca* 170, 2009, pp. 26-27.
- ESCARTÍ, Lluís: «Batiste, el ceguet i el ball de les Llauradores», *Berca* 194, 2011, pp. 26-27.
- ESCARTÍ, Lluís: «Agustí Alaman Rodrigo, una vida en clau de música», *Berca* 229, 2015, pp. 33-35.
- ESCARTÍ, Lluís: *Memòria viva d'Algemesí*, I, Algemesí, Ajuntament, 2018.

- FELICI CASTELL, Andrés: «La compleja ejecución musical del baile de “Bastonets” de Algemesí (Valencia)», *Revista de Folklore* 444, 2019, pp. 33-54.
- FELICI CASTELL, Andrés: «José Castell, fundador de la primera Escola de Dolçaina, *in memoriam*», *El Faristol* 4, 2021, pp. 26-29.
- FELICI CASTELL, Andrés: «Bernat Soler, el dolçainer d'Alzira», *El Faristol* 5, 2021, pp. 6-9.
- FELICI CASTELL, Andrés: «Antonino Tenca: l'últim dolçainer antic d'Algemesí», *Berca* 295, 2022, pp. 20-23.
- FELICI CASTELL, Andrés: «50 anys de l'aparició de la Muixeranga d'Algemesí (1973-2023)», *El Faristol* 7, 2023, pp. 10-13.
- FERRI CHULIO, Andrés de Sales: *Santa María de Sales. Patrona de Sueca*, Sueca, Ajuntament, 1979.
- Gran Baile de Torrente dispuesto por el Colegio del Arte Mayor de la Seda en celebridad del siglo 6º de la conquista de Valencia*, València, imprenta de Orga y C^a, 1838.
- INZENG, José: *Cantos Populares de España*. Valencia, Madrid, Antonio Moreno, 1887.
- LLORCA, Pau: «Tabalets (3)», *Memòries d'un tabaleta*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaleta.blogspot.com.es/2016/07/tabalets-3.html>> (consulta: 9/12/2017).
- LLORCA, Pau: «Els dolçainers de Tales (3)», *Memòries d'un tabaleta*, 2016, en línia: <<http://memoriesduntabaleta.blogspot.com/2016/05/els-dolcainers-de-tales-3.html>> (consulta: 27/12/2017).
- NAVARRO SORIANO, Ferran: *Joan Blasco Ribera. Aproximació a la vida musical del mestre dolçainer*, Valencia, Diputació de València, 2021.
- MARTÍNEZ TORNER, Eduardo: *Danzas Valencianas (dulzaina y tamboril). Contribución al estudio musical de la región*, Barcelona, Centro de Estudios Históricos del País Valenciano, 1938.
- MATÍA POLO, Inmaculada: «La música popular como base para la construcción de una ópera española: los cancioneros de José Inzenga (1828-1891)», *Musiker* 17, 2010, pp. 421-446.
- OLIVARES TORRES, Enric i ORETO TRESOLÍ BORDES: *Festes, danses i processons als arxius de la Casa Insa. La Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, 2018.
- OLLER, María Teresa: *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana. 2 Danzas y canciones danzadas*, Valencia, Instituto de Etnología Valenciana / Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1951.

- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (I)», *Revista de Folklore* 187, 1996, pp. 3-13.
- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «La recopilación de canciones y bailes populares efectuada a finales del siglo XIX por José Inzenga Castellanos en tierras valencianas y murcianas (II)», *Revista de Folklore* 200, 1997, pp. 55-59.
- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «María Teresa Oller Benlloch, una vida entregada al estudio del Folklore musical valenciano», *Revista de Folklore* 222, 1999, pp. 214-216.
- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel: «Eduardo Ximénez Cos (1824-1900), patriarca de la investigación folklórico musical valenciana», *Revista de Folklore* 274, 2003, pp. 134-135.
- RUÍZ DE LIHORY, José: *La Música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico. Obra premiada en los Juegos Florales de «Lo Rat Penat» en el año 1900*, Valencia, Doménech, 1903.
- SEGUÍ, Salvador: «Por las rutas de nuestro folklore musical. Un valioso legado del padre Baixauli», *Levante-EMV*, 9 de diciembre de 1976, p. 41.
- SEGUÍ, Salvador: *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, Valencia, Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1980.
- SORRIBES, Enric: «La Muixeranga de Carcaixent», *Levante-EMV*, 2020, en línea: <https://www.levante-emv.com/cultura/panorama/2020/01/24/muixeranga-carcaixent/1969352.html?fbclid=IwAR2bYgNGEqH66A8qSLd_dZTy-dK78QTRNgzMui8dxKZARdug9FxlHhkYdAT4> (consulta: 24/1/2020).
- THOUS ORTS, Maximilià: «La Muixeranga», *Valencia Atracción*, 1934, pp. 52-53 (També publicat dins DIVERSOS AUTORS: *La Muixeranga d'Algemesí*, Algemesí, Ajuntament, 1998, pp. 19-22).
- XIMÉNEZ, Eduardo: *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia*, Valencia, 1873 (manuscrit conservat a la Biblioteca Nacional d'Espanya, sig. M-1020).